

A szorgos életrajzírók kikutatják majd, a részleteket illetően mennyire pontos az írói emlékezet. Illyés maga is tudja: „A memória-irodalom igen kényes műfaj. Néha — itt például — majdnem a regénybeli párbeszédre téved a toll. Vagyis — mivel képtelen a valóságot oknyomozói közelséggel, azaz a szükséges mikroszkopikus hitellel fölidézni — regényesít, azaz alakít, óhatatlanul.“ A naturalista festői hűség helyett lényegi — történelmi — hűsésre törekszik az arcképfestésben. Es egyszerűcsak így kiált fel: „Ahogy nézem, a végén még korunkszerintien modern regényben bújik ki a tollam alól. [...] Föladatomul azt érezvén, hogy egy korszaknak, egy korosztálynyi időnek valamiféle lényegét sajtoljam ki, az olvasó tán követ abban az eljárásban, hogy figyelmem nem az időrend; hisz e merőben külsőséges rend összetörése segíti sokszor még a történést is a kor valódi tartalmának kisajtolásához.“ Így kerülnek aztán egymás mellé ötven év élményel, vívódásai, kérdései és válaszai. („Mikortól fogva nézheti az ember felelősséggel múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék; akihez mintegy visszaszólhatnék ebből az 1975-ös őszből, amikor eszembe jutott ezeket a sorokat papírra vetni.“) Így lesz a költői-prózaí multidézésből esszé, vitairat a jelennek.

A résztől az egész felé halad Illyés Gyula — a tudós szociológus és a költő komolyságával. Rácegrespusztától Párizsig, hogy aztán a világ (tegnapi) fővárosából visszatérjen szülőföldjére. E sokféle tapasztalat birtokában tud érdemben vitakozni egykori mesterével, Babitscal is haza és haladás, európaiság és erkölcs viszonyáról, el egészen a konkrét következtetésekig. És e gazdag tapasztalat mondatja ki a hetvenöt éves mesterrel: „Hit nélkül nem lehet jövőt alakítani. De először is a tényeknek kell hinni, mégpedig abban a sorrendben, ahogy egymásra következnek!“ És: „Ne essünk mi is a szavak fetisizálásába, mert — mikor jutunk el akkor a valóságtartalmuknak megvilágításához; vagyis igazi leleplezésükhöz?“

Egy esztendő híján fél évszázada, 1928-ban jelent meg Illyés első frása a Korunkban (*A köztársaság jövője*)*. Aligha köszönhetnének méltóbban folyóiratunk egyik legrégibb, hozzánk ma is hűséges munkatársát, mint a *Beatrice apródjai* izgalmas fejezetével, magyarázatul egyben a népi írástudó s a két háború közötti marxista orgánium szükségszerű találkozására.

Kántor Lajos

ILLYÉS GYULA

Szabadegyetem

A történelemlékek térképmellékletein színes határvonalak mutatják egy-egy hódító néptörzsnak, vallásnak vagy népbetegségnek előrenyomulását és visszahúzódását; mint például a mongolokét, az iszlámét, a pestiséét.

Nem igényelne mélyebb előtanulmányt, s így kínálkozó föladat lenne megszerkeszteni mondjuk Európának azt a történelmi térképét, hogy hol milyen mértékben s mikortól meddig, milyen eszközökkel tombolt az a hajlam, hogy az emberek ütlegeljék egymást. A délkörök szerint fölrájzolva ez a vonal keletről nyugatra mozog; filológiai nyomok, a kancsuka, a nagajka, a bikacsók s az egyéb kínai, mongol, tatár sújtóeszközök nevének terjedése szerint. Sík vidéken ősidőktől fogva összehasonlíthatatlanul többet vertek, mint magaslaton: a hegy és az erdő menekülési helyet kínál. Az erre is figyelmes külföldi utazók a Szarmata-síkságot, a Havasalföldet s a Kárpát-medencét jelölik, mint ahol a legtöbb ütlegelés folyt. Nem csupán az urak s a felsőbb osztálybeliek verték s verették az alattuk levőket. A szolgák is irgalmatlanul püfölték egymást. A családtagok, a testvérek, a házastársak is.

Egyházi leiratok, prédikációs könyvek és megemlékezések tanúsítják, hogy ugyanezekben a tájakon mutatható ki legsűrűbben a hangbeli érintkezés durvasága, az ocsmány beszéd, a trágár szóhasználat, valamint — amit az egyház különösen felró — a szenteknek, az Istenyának, de még magának az Istennek is feltelmes káromlása. A protestantizmus ennek mintha kezdetben némi időre gátat vetett

* Jordáky Lajos cikke (*A költő és a régi Korunk*. Igaz Szó, 1972. 10.) nem tud erről a közleményről, Illyés és a Korunk kapcsolatát így csak 1929-től számítja.

volna. De aztán a szennyes ár ismét a régi erővel zubogott, megállapíthatóan távol a keleti forrástól ez is.

Mikor a Jani fiúknak aránylag fiatal édesapjára már az utolsó kenetet is föladták, apámért küldött egy lovas embert, még akkor, legutoljára is. Apám, így fejezve ki anyám iránti gavallériáját, kezességek halmazát írta alá e sógora megsegítésére. Azt hitte, az adósságok ügyében hall szót, esetleg újabb adósságcsinálásról. A haldokló arra kérte, hogy fiait olyan helyre szerezze be inasnak, ahol nem verik őket nyakló nélkül.

Apjuk halálakor, 1912-ben, az egyik tizenhárom éves volt, a másik tizenöt. Eszmékedésem határaig visszanyúlva testvéreimnél is jobban ők voltak gyakorlati irányítatóim az életbe, már odahaza Tolnában, azaz Fejér megyében, mert hisz Cece a Sárvíz túlsó partján már abban fekszik. Tekintve a köztünk levő nagy (akkor világválasztó) korkülönbséget, megingathatatlan tekintélyek.

Mikor én még a porban kúsztam, ők már a fára másztak. Az egyik három, a másik öt évvel volt idősebb nálam. A pusztai rossz iskola helyett édestestvéreimet szüleim már korán az ozorai elemibe járatták. De valamiképpen nyaranta sem voltak sokat odahaza a pusztán. Annál többet forogtak ott nálunk ők, unokatestvéreim. Számukra megsanyarodó családi viszonyai — apjuk hosszú betegsége — miatt történt eladósodásuk tette Cecénél — még nevelésüket tekintve is — messze magasabb szintűvé a mi — Cecéhez különben elég közel eső — pusztánkat.

Tőlük vártam hát, hogy micsoda jó együttléteink lesznek majd Pesten.

Gondolhatni, boldogan vállalták. Telve voltak hálával anyám iránt, de még inkább apám iránt. Rácegres nekik paradicsom volt, hisz otthoni megpróbáltatásaik feledtetésére itt még külön becézést kaptak. Aztán melyik kamaszban nem éled lángra az indián kalauzkodási ösztön, mihelyt olyan rejtelmes földön kell utat mutatniok, melyet csak ők ismernek.

Agarász úrtól fölülnézeti képeket kaptam. Tőlük alulnézetieket. De mintha nem is ugyanazon városról.

Vittek az első szabad órájukban a Rákos-patakhoz. A Tarnai rétre! Itt nekik minden fiú szívbeli pajtásuk volt. De a lányok is.

Aztán föl a vasas szervezet kis előadói termébe, olvasószobájába, széles hátsó folyosójára, ahol — ha már minden helyiség el volt foglalva — zene szólt és tánc folyt, a fiataloknak.

De itt már felnőtt segítők is egyenrangúan kezeltek, beszéltek, tréfálkoztak velük.

A Dunához azért kikalauzoltak, még a hídra is fölvittek, a vasútvonal újpesti hídjára. Alkonyat volt. Egy rákospalotai labdarúgó-mérkőzésről jöttünk. De augusztus volt, még elég világos. A szűk hídon csak a szerelvényeknek s gyalogosoknak volt út. Ha megálltunk, összetorlódtunk. Izgatottan folyt a mérkőzés elemzése, és ez rám is átragadt; Bonyhádon az alsósok balcentere voltam. Ki-kihagyó légvétélű áhitattal néztem hát a messze várost; már gyűlodoztak benne, tündérien, a lámpák.

Mert ők mindenüvé gyalogosan vittek, szerettem volna, ha Pest szívében, tehát a voltaképpeni városban is ők járatnak meg. De alaposan. Lábam is vándyott az ismerkedésre, kezem a tapintásra. Testközelből hizlalni a szemem mindazon, ami eddig csak üvegen át volt méz.

— Mi van ott néznivaló? — kérdezték, ők.

— A Petőfi-szobor!

Nem tudtak volna odavezetni. A Pilvax kávéház? A környékén sem jártak. Még azt is én erőltettem rájuk, hogy található a városban egy olyan bazilika magasságú torony, amelynek a tetején ezer hektoliter víz van.

Unokatestvéreimnek ritka szerencsájük volt: a gyári műhelyeken át ismerték meg Pestet, azaz a pestieket. A Kelenföldi pályaudvartól a Gömb utcáig azt az emlékezetes villamosutat ugyan én is tengerfenéken tettem meg, de másnap reggel már megjártam volna azt a várost a tetején is; alig vártam, hogy nekivágjak. A Gömb utcai házból kilépvé nekik az irány rögtön (s mindvégig) jobbkézre esett, kifelé. Városi örömet és élményt nekik már Újpest kínált.

Othon a pusztán különösen Pistát, az idősebbiket bámultam. Gyönyöröm volt nekem is a rajzolás. Az utolérhetetlenség érzésével, de irigység nélkül csodáltam az ő remekléseit. Bárhol leültették, s bármilyen papírt adtak elébe, azonmód csinálta, képzeletbeli tündöklő madarait. Hátha még színes ceruzát kapott. A felnöttek a háta mögé álltak, s nem mozdultak el, amíg be nem fejezte. Anyám csupán az ő számára hozatott sáfrányt a postáslegénnyel a simontornyai nagyobbik fűszerestől, a Berger-bolttól. Annak a sárgája idézi a papirosra legtündöklőben a napfényt.

Apám annak idején Szekszárdon tette helybe inasnak Debulay nevű gépész ismerősénél. Nem volt könnyű teljesíteni az ígéretet, amire haldokló sógora kérte.

Az ütlegetés történelmi hagyományának térképre szerkeszthető vonala a Baltikum-Adriatikum merőlegesben mutat számunkra különösebben tanulságos kilengéseket. Az inasoknak még legújabb kori ütlegetése folytán. Leghagyományosabban sorstársaik, a segédek verték őket.

Történetünk elején is még nemcsak a hírlapirodalom, de könyvbé nyomott úgynevezett szépirodalom tele van az inasoknak olyan nyilalású ábrázolásával, hogy azokat annyira szokásos, hogy már-már jogos: így tehát tanácsos ösztönösen fölön rángatni és fölpofozni. Az élclapokban megörökített, holmi eposzi epitetósan ábrázolt figurává (mondanom sem kell: nem hősi, de még csak könyörületre sem érdemes figurává) emelt suszterinasnak irodalmi és képzőművészeti sorsa úgy-ahogy megmagyarázható. Állandóan szem előtt volt, mégpedig szemnyugtalanítóan, azaz — mint az ábrázolás mutatja — szem- és idegizgatóan. Az új és megjavított lábbeliket ezek a serdülő gyermekek, illetve suhancok közvetítették a cipésműhely és a megrendelő lakása közt, s ezenközben az utcán is megjelentek, nemegyszer futkározva — fütyölve! A lakásban pedig nekik kellett átadniok személyesen — azon szurtosan — nemcsak a mester küldte lábbelit, hanem a kérelmét a fizetésre, az utóbbit — ha részletekben történt — többször is.

Az ingerültség szülte, konok gúny ellenük kielemezhető; duplán fölháborító, ha jogos maceráltatást társadalmilag mélyen alsóbban állóktól kell elszenvednünk.

Ámde mi indokolta vajon azoknak a gyári inasoknak a szabvány kifigurázását, akik sose mutatkoztak e mivoltukban az utcán? Hétköznap azért, mert a munkapad vagy a gépek előtt álltak; vasárnap pedig, mert akkor a maguk sajátos szórakozó és gyülekező helyeiken voltak, mellesleg akkor már mindig kifényesített cipőben, kivasalt nadrágban, összetéveszthetően akár a hivatalnokokkal.

Inast verni: mintha ezt már nem is az agy sugallta volna, hanem a tenyér. Inasponfra a kis kócerájokban a leggőthösebb segéd keze reflexszerűen rájárt. Sötét krejzlerájában a vakoskodó boltos, de még görnyedt felesége kezéből is úgy szállt a pofon, mint a légyhessentgetés. Minden bajukat mintha ezzel üzték volna el. Úgy értve, hogy a napjaik folyamán őket ért sérelmeket nem tudván sem visszaadni, sem elhárítani, így az bennük fölgyült, és utólag ilyen módon szabadulgatott belőlük, kifogyhatatlanul. Mert hisz a sérelem viszont gyült beléjük, és feszítette őket is kifogyhatatlanul.

A kisebbik fiúnak — Lajos-Lalinak — szelleme valóságosan is Pesten nyílt ki. Jófejú, jó viselkedésű fiú volt, szinte az egész gyerektáborban anyánk kedvence; amikor a jámborsága egyszeriben bambasággá kezdett fajulni, majd afféle málészájúságba torkolt. Az iskolából fokonyként az első padból az utolsóba csúszott. Jófejú? — most arra lett mutató példa: a nehézfejú. Nem védte más, mint az előbbi jó híre és a változatlan, sőt szinte még megnyerőbb, szabályos, szép arca. Rajta a gyermeki szenvedés esdeklő mosolya.

Pesten a Gömb utcai házmesternének tünt föl az ellentmondás a fiú értelmes fürkész tekintete és állandóan tátott szája között. A saját sápadtközű fiacskájával együtt elvezette Lalit a Szövetség utcai poliklinika ingyenes rendelésére.

Cinketojásnál nagyobb, szerfölött ismeretlen gombócot kotortak ki darabban az egyik füléből. Szentjánoskenyér-mag volt, a fülzsírtól hihetetlenre duzzadva jó darab idő alatt. Meg lehetett állapítani, mikor hoztak neki a vásárból csemegéül szentjánoskenyeret. Játékosságból nyilván ő maga próbálgatta, s végül csusszantotta a fülébe.

Templomban, iskolában áhítattal figyelt a szóra. Ez a tulajdonsága megmaradt a füle rendbe tevése után is. Imádott előadásokat hallgatni, óraszámra, bármiről. Pesten ebből váratlanul nagy része lehetett. És elméje, akár a pihentetett föld, mérhetetlenül szedte termékenyítőre a hallottakat.

Még ráadása is volt annak a szerencsének, hogy a nagyvárosi világ népeivel a Jani fiúk az ismerkedést nem a belvárosi házsorok közt kezdték, hanem a külvárosok gyáraiban, a gépsorok közt.

Lali különösen szorongott az inasélettől, nyilván annak hatása alatt, amit még az állandóan lüktető rossz dobhártyájával megértett az inasok elkerülhetetlennek hitt veréséről. Számolva azzal, hogy a túlérzékeny fiúnak mindenképpen emberi helyet szerezzen, apám külön fölutaszott Pestre; a gazdasági gépek vásárlása, javítása révén voltak jóismerősei a Váci úti gyárakban.

De ott volt a Tápé-pusztai csikósszámadó jó nyakhordozású lányának, Jani Ilonának ura is, az éppoly egyenes fejtartású és gondolkodású géplakatos, már

akkor bizalmi férfi, mátyásföldi gyárban ugyan; de gondolt a fiúkkal, a város másik feléből, másik külvárosából is.

A fiúk le se verték magukról a port, egy újabb alagútrendszer jóvoltából máris nekik való védelmi övezetbe kerültek. A Váci úti vasas otthon lett a letáborozó helyük. Világvárosi élményük, jellemformáló tanintézetük; olyanforma akadémiajuk, aminőben otthon szimatolva lépdelhettek volna annak a nevezetes athéni kertnek előadói, amelynek nevéhez az a néhány helyiség nem lett volna így méltatlan. Ismeretközlés, eszmefejtetés, igazságkeresés folyt ott is, szívósan és lelkesen.

Kerülgessen bár némi hófokú *parti pris*, nem hiszem, hogy elfogultság mondatja velem, amit mégiscsak elmondok, mielőtt a szemnek is képet nyújtanék azokról a mindig népes helyiségekről, melyekben az Akadémosz-kert virágillata helyett az olajpadló átható szaga fogadta a tanulékony ifjakat, a szavukihető öregeket.

Akik Cambridge-ben nevelődtek, azt vallják, elég volt oda belépni: idomította már a lelket a levegője, a sajátos szelleme. Aki kellőképpen magába szívta, egy életen át viselte. Ténfereghettem Cambridge tanépületei közt — sorsom oda is elvitt — a nyesett sövények közé, a zöld pázsitra, a hidacsákra. Igen, sajgón irigykedve társalotam a tógás tanárokkal, fogadtam közöttük magam is a fekete köpenyes diákok és diáklányok üdvözlését. De az a sajtós annak szolt: hova tűnt a maga sajátos levegőjével és szellemével az a *Campus*, az a különös egyetemi környezet, kollégiumi világ, amelyet egykor még magam is szívogattam a Jani fiúk jóvoltából? Hova lett a növendékeknek és nevelőknek az a nyüzsgő világa, amely az oda belépőt az első tíz perc után magához rántotta, s valamiképp rögtön magához hasonította. Cambridge-ben az sajtította meg a szívemet, amit egy élet emlékéül a Váci úti munkásotthonban szívhattam magamba. Mélyen — ez a szó rá — magas szellemet abban az ezerféle alacsonyágban, amely tán évszázadonként sem ismétlődő csodaként kiemelkedett. Már azzal is csodásan, hogy arról akkor ott senkinek sejtelme sem volt.

A Petneházy utcán túl kifelé még volt egy utcatábla. Düledékeny faoszlopon: Frangepán utca. Azt elhagyva, az utcaneveket legfeljebb a kataszteri hivatal tartotta számon. A helyszínen az ember az első lépéssel arra a Rákosi-szántóra tette a lábát, amelyen még Kisfaludy is dicső történelmet siratott. Homok, mocsár, egy-két földkunyó, vihartaposta deszkabodé. Itt-ott némi kertészet. Arrébb a Rákos-patak, néhány dülő kukorica és búza. Különbön fehér volt a térképen. Úgy érte, hogy a városnak még azon az 1910-es térképén is, mely az úgy-ahogy lakott területeket rózsaszínnel jelöli, itt egybefüggő fehér mezőny.

A Dunával párhuzamos Váci úton a Wörner-gyártól el a Csavargyárig csupa olyan angol, belga, svájci tervezésű, nagy gépüzem, mint például a Schick és Nicholson. S mindennek háta mögött, de olyan közvetlenül, hogy a salakot odahányták és a munkások a rövid ebédszünetben odatelepedtek ki a bögrében hozott ebédjükkel a térdükön, az a minden értelemben sivár síkság, mely azt lehelte: a kínai falig tart. Ez volt a Tarnai. Elképzелhető, milyen paradicsom a túlzásúft proletárlakások serdületlenjeinek.

De még a serdültebbeknek is. De még azoknak is, akik az inaskodásból kiserdülve már komoly segédként, nem mezétláb, hanem cipőben jártak ide, s nem rongylabdát rúgtak, hanem fölfújhatót, s telente még korcsolyát is kötöttek.

Unokabátyáim a Gömb utcai kapun kilépve nem balra, hanem jobb felé, ilyen világba, ilyen sajátos nevelő telepre fordultak velem már az első alkalomkor.

Akkor már mindketten fölszabadultak, segédlevelek voltak.

Négy év óta nem láttuk egymást (vagy csak egy-egy napra, a tágabb család nász- és gyászeseményeinél), de a hajdani féltestvéri kapcsolatba azonmód visszazökentünk. A régen is oly olajozottan járó fogaskerekek most még könnyedebben, szaporábban forogtak, az ő jóvoltukból s érdemükből. Nekik volt átadnivalójuk.

Korán mentek el, de még jókor megjöttek. A műhely nem merítette ki őket, jobban mondva fiatal erejükből futotta még bőven azután való testi-lelki tevékenységre.

Napirendjük úgy kialakult, érezhetően már régebben, s valóban olyan volt, akár egy okos intézet növendékeié. Megmosakodtak, s már hangzott az ablak alatt a fütty, vagy siettek ők más ablakok alá füttyentgetni, hogy ki a rétre. A rét után meg föl az otthonba.

A Rákos-patak két oldalát nem szegélyezte oly szívnyugtató fásor s oly üdezőld pázsit, mint a költői Cam folyócskát, bár valamicske fű itt is akadt,

akár a társas leülésre, és még a fűzfabokrok is szolgáltak célt némi játékra és röpke csókra.

De az otthonban könyvtár volt, vitaszoba, előadóterem és olyan elme- és jellemformáló szellem, amely okkal idézheti azokat a híres — jellemedzésre létesült — *college*-ek eredendő légkörét.

Évszakonkénti menetrendje, csaknem órarendje volt, mennyi időt töltött unokatestvéreim együttese a szabad ég alatt a réten, s mennyit fedél alatt a szakegylet helyiségeiben.

Honnan szállt az Angyalföld e szűkebb tájára a maga külön neve s mit is határolt pontosan ott ez a szó, hogy Tripolisz? Még a munkásmozgalmi kézikönyvek is — nem szólva az Új Magyar Lexikonról — e néven csak a főníciaiak alapította libanoni kikötőöveget ismertetik. Az angyalföldi Tripolisz az észak-budapesti proletárság nyomortelepe s ugyanakkor kifűstölhetetlen védvára volt. Alsó félkörében ez övezte a szarmata síkság Tornai-rét nevű nyúlványát; ennek bennszülőtteiből került ki a század elejétől fogva a gyárak és munkásotthonok leg-harciasabb inasutánpótlása, majd legöntudatosabb szakmunkásifjúsága.

A kised halmot, mely a hatalmas rétet közepe táján emelkedett, afféle donzonnak minősítheti az emlékezet.

Az évszak szerinti sötétedés közeledtével ide sereglettek össze az addig szerzetést kószáló ifjú népségből azok, akik hetenként legalább kétszer — de szombatoként mindenképpen — innen a Váci úti otthonba vonultak. Mint élgárda. Egyesülni a környék más ilyenféle élenjáróival.

Már első megjelenésem köztük, akár a réten, akár az otthonban, ahogy unokatestvéreim mögül előkullogtam, egyenlő volt a befogadással.

— Hol dolgozol? — kérdezte legfeljebb, akinek új arc voltam.

Hogy jómagam nem vagyok inas, hogy pestinek is csak egy-két napos-hetes vagyok, s végül, hogy diák vagyok: az sem változtatott a dolgon.

Nem volt ritkaság már négy középiskola után állni szakmába. Szaporodtak az iparágak — a vésnököké, a műszerészeké —, ahol ez már-már főtétel lett.

Versenyt loholni a labda nyomában, aztán szerencsésen „átpasszolni“, teremtettem csaknem olyan rögtöni bajtársiasságot idegenek közt is, akár egy közös csatatéri hőstett.

Riadoztam Pesttől. Úszni úgy tanultam meg, hogy Simontornyán a börgyár előtt állandóan ott lebegő tutajról pajtásaim újra meg újra belegáncsoltak a Sióba. Mennyi prűszkölés meg szívdermedés, amíg a „tap“ (ez volt az áztató tutaj neve) felső végétől eleveickéltem az alsóig. Most mint a hal a halak közt! Azonnal. Még figurákat is mutatva. Főleg az estére mindig zsúfolt otthon termeiben és folyosóin. Főleg amikor szinte a bőrmőn érezni kezdtem, hogy... de suhanjak csak még egyszer Cambridge felé.

Magaviselet, jellem, tájékozódás: fiait minden okosan uralkodó vagy uralkodni készülő társadalom erre nevei. A szellem, de ugyanakkor a test célirányos gyakorlatztatásával. A görög akadémoszok és gimnaziosz ifjúságformáló alapelvei meglepő azonossággal tűnnek elő a lovagi iskolákban, a *Cluny* és *Cîteaux* szerzetesletelepein (s ezek hagyományaképpen az angol vidék kollégiumaiban). A tanítványok keze nemcsak könyvet és tollat forgat. Ugyanolyan mértékben kopját, evezöt, szőlökést, fűrészt és kalapácsot. A tantestületben egymás mellett ültek a szent doktorok és a kőművesmesterek.

A Ganzból és a Hajógyárból kiáradó fiatalság a tüdő kiszellőztetése, a lábak megfuttatása után vonult be az otthon termeibe, hogy agyát foglalkoztassa.

Szokrátesz és Plátó növendékeit abban a nagyhírű kertben, mely testedzést jelentő neve után lett iskolaminta, meghívott mesterek, válogatott pedagógusok gyakoroltatták az ifjak fogékony elméjét. Legtöbbjük, mint tudjuk, önkéntesen, sőt áldozatot hozva, távoli vidékekről gyűlve vagy látogatva oda.

Itt sem volt másképp. Itt, Angyalföldnek ezen a *college*-nek nem üres stílusfordulathból nevezett sajátos iskolájában. Sajátos volt sok tekintetben, a mai szemmel valóban csodálatos. De egyedinek csak az minősítheti, aki nem ismeri az I. Internacionálé munkásművelődési elveinek hatását a századforduló értelmiségére, főleg a diákságára. Ez valóban tüneményes volt; egyszeri s emiatt szem- és képzetlektápráztató. Világszerte ugyanaz a csíra sarjadt ki, mégis más és más jellegzetességgel. A *narodnaja volja* lobogó intellektueljei másképp „azonosultak“ a nép ügyével, Bakunin követői másképp értelmezték a szellemi ember társadalom-erkölcsi kötelezettségét, mint a *Fabian Society* kerékpáros apostolai, Shaw, Wells, Beatrice Webb. Vagy a francia Romain Rolland, Zola, Jaurès, de még Péguy és Renard is!

Nem nehéz meghatározni földrajzilag akár, hol alakul Arbeiterakademie, La-

bour College, skandináv mintájú Parasztfőiskola, Université Populaire, sőt Théâtre du Peuple, és hol titkos nyomda és még titkosabb bombagyártó műhely.

Az elválasztóvonal csaknem ott húzódik, ahova a fentiekben ábrázolt ütlegezési ragály földrajzi sávját helyezhetjük. Ez a Baltikum—Adriatikum közti vonal elég nagy kilengést végzett Magyarország területén. De már aszerint is, milyen erejű küzdelem folyt ellene. A feudalizmus területein középkori, sőt hódoltságkori ádáztsággal vertek, ott is, ahol (a bérleteken) kapitalista rendszer vezette a termelést; az ütleg a munkafolyamathoz tartozott.

A szakszervezetek derekasan küzdöttek ellene. A fiatal munkások körében fő toborzó jelszavuk volt ez a harc. Nem jött gyorsan az eredmény. És nemcsak a kis műhelyek gazdáinak körében: a nagyüzemekben dolgozó segédek közt sem.

A szakszervezetek — a harc védvárainak — helyiségeiben mellátgítónak más volt a légkör. Különbőség itt is volt. Az inasokat mindenki tegezhetette, ám ők csak egymást tegezhették. De megszámloltatás, belső fegyelmi, de még kizárás is várt arra a segédre, aki akár a legkapkodóbb munka közben nem tudott emberséget parancsolni a kezének.

Európai szellő járt tehát a szervezeti otthonokban. Nem kis részben azoknak az előadónak a jóvoltából, akik a szokrátesszi buzagalom tisztelni való újjáéledésétől hajtva jártak ide, minden ellenszolgáltatás nélkül, mert hiszen szívtak magukba ők is valami megfizethetlent ezeken a mindig zsúfolt agórákon.

Hogy honnan merültek föl vajon oly rövid idő alatt oly seregesen a valóságos közéletnek ezeken az embermeleg fórumain ezek az előadók, akik úgy szoi-gálták tudásterjesztéssel az igazi politikát, hogy kényesen elválasztották magukat a politika iparúzóitól? A harmadik rend jobbjai tudták dolgukat már a negyedik rendben? A plebejusok lettek meg helyüket a proletárságban? A polgárság haladó elemei akartak ismét a nép élén haladni, mint nemegyszer már a múlt század fordulóján? Anatole France és John Ruskin hazájában a polgári klubok mellett még a polgári szalonok is őriztek és élesztettek ilyen hagyományt. De hol működtek ilyen klubok és szalonok a Közép-Duna mentén? S hol volt errefelé egyáltalán hagyományosan haladó polgárság?

Főlidézve a magyar történelemnek azt a párja-ritka korszakát, szinte lázban rángatózó az a képzeletbeli vonal, amellyel a korbácsos barbárság és az európai civitás találkozását lehetne szemléltetni.

A nép az Osztrák—Magyar Monarchia keleti felében még ázsiai szervengett az ütlegelésre épült rendszer „rendtartásától”, de a valamivel is jobb módúak már úton voltak, hogy valamiféle polgáriassult bánásmódot harcoljanak ki és tartsanak meg maguknak. Ez méltán hatott vonzóerővel a Monarchiától keletebbre élő, azokra a polgárosodást fokozottan áhító, nagyrészt kiskereskedő és kisiparos néprétegekre, melyek mindennek tetejébe még származásuk folytán is szenvedtek a nem-egyenlő, az emberietlen bánásmód miatt. Pogorok rettetettek szinte évenként. Ugyanakkor a Monarchia határai nyitva voltak. Nyelvi akadály könnyen leküzdhető lévén, ez a minden tagjával írástudó, modern polgáriassodásra tehát ezáltal is kész népréteg nemcsak nagyobb biztonságba jutott, hanem kedvezőbb létföltételekhez is a Monarchiában.

Elsősorban a hozzá legközelebb eső Magyarországon. Ez épp megérett arra, hogy legalább kereskedő polgársága legyen; az Európában elsőül deklarált választási türelemhez itt a kávinista bibliusság még valami megbecsüléssel tekintette a Mózes-hítűeket. Egyenjogositásuk időpontja Angliában 1858, Németországban 1869; a magyar országgyűlés ezt 1849-ben tette törvénné, s az 1867-es deklaráció voltaképpen ennek folyamatossági elismerése. Az anyakönyvi névváltoztatás legtöbbször országban csaknem áthághatatlan procedúra. Itt papírlapnyi bejelentés volt. A fölsszabaduló áramlás célja természetesen Bécs maradt. Hosszú lenne fölsszorolni mindazt az okot, ami folytán a fő állomás mégis Pest lett, a vidéki tevékenységi terület pedig — egy északi sávot leszámítva — a magyar anyanyelvűek kisvárosai, falvai. Az áttelepültek szinte egy nemzedék alatt tömegekben is nyelvet cseréltek, illetve másodikkal a magyart is teljesen beszélték. Mintha az ösztön zsigerit hála is tudná működtetni, az átszarmazottaknak épp a legjobbjai sajátították el az ország mélyebb lelki formáit, igyekeztek kiszolgálni annak belső szükségleteit.

Később a Huszadik Század, a Természettudományi Közlöny, az Athenaeum, de még az Ethnográfia köteteit is lapozva nem egy név olvastán egy pillanatra a levegőbe néztem: honnan ismerem? Az Otthon hirdetőtáblájára már a hét elején fölírták, hogy mikor ki jön előadást tartani. Szombaton néha ketten is jöttek.

Nem kevesebbet jöttek, mint azért, hogy — úgy fogva hámba magukat, akár a bárka vontatóköteleibe a halászok — megmozdítsanak egy elesett országot; nyugatra vivő útjukon most már ezt is magukkal húzzák.